

АБ АДНЫМ ТЫПЕ КУПАЛАЎСКИХ СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫХ ЗМЕН ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ

Філімонава Н.В.

У паэзіі Янкі Купалы адным са сродкаў экспрэсіўнасці выступаюць фразеалагізмы, якія ўводзяцца ў мову твораў у нязменным выглядзе і са зменамі. Найбольшую цікавасць уяўляе выкарыстанне фразеалагічных адзінак (ФА) са зменамі рознага характару: замена аднаго кампанента другім, увядзенне слова свабоднага ўжывання, зеўгма, скарачэнне кампанентнага складу, выкарыстанне вобразнай асновы і інш.

Спынім увагу на адным тыпе ФА – замена кампанента. Замена аднаго кампанента іншым, паводле выказвання І.Я. Лепешава, мае свае асновы, паколькі фразеалагізм, “уступаючы ў сувязь з іншымі словамі ў сказе, патрабуе ў некаторых выпадках у адпаведнасці з творчымі задачамі пісьменніка канкрэтызацыі, сітуацыйнага прытасавання да кантэксту” [1, 121].

У паэтычных творах Я. Купалы замена кампанента фразеалагізма абумоўлена рознымі прычынамі і мэтамі:

- патрэбамі рыфмы і рытму, напрыклад: *Сонца утульна пазірала, Птушкі пелі на ўсе тоны; Кветкі дзеўчына збірала* Ля дубровы ля зялёнай (“Дзяўчынка і вянок”) – *на ўсе тоны* замест *на ўсе лады*; *То ж ён паптушаму жыве, Жыве тым, што пашло здарэнне; Няма запасу ў галубка, А госць не можа знаць цяплення* (“Паляўнічы і пара галубкоў”) – *што пашло здарэнне* замест *што бог пашло*; *Гроб-магіла чыя Спіць на дне забыцця,*

Як бы змыла рака? – Мужыка! (“З песень аб мужыцкай долі”) – як рака змыла замест як вадой змыла і інш.;

- неабходнасьцю больш яркай стыпстычнай афарбоўкі, напрыклад: *Мрэ адзін, а ўсё з ім не ўмяняеца; На яго месца родзіцца пачь... Пакруціў-пачуціў мазгаўніцаю Той грабар і штось выдумаў, знаць* (“Грабар”), дзе *расквінуць мазгамі* заменены на *пакруціў-пачуціў мазгаўніцаю*, які выражае дадатковае стыльвае адценне, робіць выказанне “звышэкспрэсіўным”, больш вобразным; *Нос, як гачык, крывіць міну* (“Пані Твардоўская”) – *крывіць міну* замест *крывіць губы*; [Рускі] *бухам* кожны шум *хапае* і на “вус” *сабе матае* (“Калатуха”) – *хапаць вухам* замест *лавіць вухам* і інш.;

- з мэтай семантычнага “прырашчэння” ФА і ўзмацнення яе экспрэсіўнасці, напрыклад: *Ой, дзяўчаткі! хоць вы гладкі, Быццам маляваны, Не хацеў бы я папасці ў вашия кайданы* (“З нуды”), дзе фразеалагізм *папасці ў кайданы* ўзыходзіць да ФА *папасці ў рукі*, а замена *рукі на кайданы* выклікана імкненнем аўтара, з аднаго боку, падкрэсліць сілу дзявочага характара, яго ўладу над мужчынамі, з другога боку – адлюстраваць вопыт каханых лірычнага героя, у якога гэтае пачуццё асацыіруецца з непажаданай для яго ўладай, што скоўвае, утрымлівае чалавека ледзь не па сваёй волі і якой ён не ў стане пазбавіцца; *Раз любіш ты і усёй душой Пад гэтай хочаш жыць страхой, Кут бацькаў сэрцам сцеражы* І *сэрца ў ім навек злажы* (“Родны дом”), дзе ўжываецца ФА *злажыць сэрца* замест *злажыць голаў*, якая абазначае “гинуць у баі, ахвяраваць сабой”. Замена кампанента *голаў* на *сэрца* абумоўлена кантэкстам, паколькі ў прыведзенай страфе выкарыстоўваецца фразеалагізм *усёй душой* у значэнні “з вялікім жаданнем, вельмі ахвотна”, а таксама словазлучэнне *сэрцам сцеражы*, якое асацыіруецца, папершае, з фразеалагізмам *сцеражы як сваё вока* (“вельмі старанна, клопатліва”), па-другое, з фразеалагізмам *усім сэрцам* (“шчыра, сардэчна”), і ўсё гэта – у дачыненні да роднага краю; *За старухай-зямлёй Ты пасцель, дружа мой, Узваліў на душу, Як бы крыж на мяжу* (“Снег”), дзе назіраецца замена кампанента *плечы* назоўнікам *душа*, што выклікана песімістычным настроем, адсутнасцю цвёрдай веры ў заспакаенне душы пасля смерці, паколькі Я.Купала, магчыма, хоча засяродзіць увагу чытача на непамерна цяжкім жыцці людзей, якія нават пасля смерці адчуваюць цяжар зямнога быцця; тады значэнне фразеалагізма *узваліў на душу* ўскладняецца яшчэ і асацыяцыямі са словам-сімвалам *снег* – зіма, холад, смерць, цяжкае, дрэннае жыццё; *Раз перад зямскім шаткі, Здурэў, забыўся зняць, Урадніку, падптушы, Хацеў касцей намяць* (“Праступнік”), дзе замест *намяць бакі* выкарыстоўваецца *намяць касцей*, а назоўнікі *бакі* і *косці* можна разглядаць як антонімы “знешняе – унутранае”. Замена выклікана імкненнем аўтара перадаць моцнае жаданне героя нанесці другому наймацнейшае пашкоджанне, прычыніць няспершы боль і інш.

Такім чынам, замена кампанента фразеалагізма выкарыстоўваецца патам для захавання пэўнага рытму і рыфмы верша, для надання фразеалагізму дадатковых стыльвых адценняў, павышэння яго экспрэсіўнасці, для сэнсавага змянення, удакладнення, “прырашчэння” ФА, абумоўленага кантэкстам, тэмай і мэтай твора, для выражэння адносін, ацэнкі таго, пра што і

каго паведамляе паэт ці яго лірычны герой, для ўздзеяння на чытача-слухача.

Літаратура:

1. Лепешаў І.Я. Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1984.